

ODGOJ ZA DIJALOG KAO PREDUVJET MIRA. KRŠĆANSKA PERSPEKTIVA ODGOJA ZA DIJALOG

KLARA ČAVAR

VIKICA VUJICA

Teološko-katehetski odjel

Sveučilište u Zadru

UDK 37.035:<373:272>

DOI: 10.15291/magistra.2822

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10.12.2018.

Prihvaćeno: 8.2.2019.

SAŽETAK

U članku se govori o ulozi Crkve u odgoju te njenom doprinosu međureligijskom dijalogu odgojem. Prvi dio rada donosi pitanje pristupa Crkve dijalogu, osobito zadnjih pedeset-šezdeset godina. Polazeći od enciklike Pacem in terris pape Ivana XXIII., preko uloge koju je imao Drugi vatikanski koncil u otvaranju Crkve prema svijetu i drugim religijama, pa do današnjeg stava Crkve i uloge koju ima papa Franjo u promicanju mira i dijaloga, autorice predstavljaju opredjeljenje Crkve za dijalog, svjesne da je dijalog – iako se na njemu snažno inzistira – u krizi. Drugi dio rada promišlja pitanje laika i odgoja za dijalog, to jest koju ulogu Crkva daje laicima u odgoju te kako odgajati za dijalog, koji u našem vremenu velikih migracija i globalizacije ima posebnu ulogu. Stoga se govori o dijalogu na „dvije razine”: teološkoj – ili dijalogu stručnjaka – koji ima više podvrsta, te životnom dijalogu – koji se događa u svakodnevicu svih ljudi ukoliko su spremni otvoriti se nepoznatom. U ovom drugom tipu dijaloga škola, obrazovanje i odgoj, imaju značajnu ulogu.

KLJUČNE RIJEČI: *dijalog, kultura, odgoj, mladi, katoličke škole*

UVOD

Govoriti o dijalogu znači govoriti o miru, o prijateljstvu, blizini, sposobnosti staviti se u ulogu onoga drugoga – biti empatični – osobito ako taj drugi trpi, ili je možda marginaliziran zbog toga što je drukčiji.

Govor o međureligijskom dijalogu novijeg je datuma, većemo ga uz Svjetski parlament religija koji je u Chicagu 1893. okupio predstavnike svjetskih religija

s ciljem međusobnog razumijevanja, mira i napretka. U korijenu svake religije, pa čak i onih za koje se zna reći da su nasilne, mir, bratstvo, nenasilje središnje su vrijednote, stoga su nam nejasni svi ratovi koji su vođeni ili se vode u ime religije ukoliko one pozivaju na mir. Zašto ponekad čak i vjerski velikodostojnici šute umjesto da zauzmu jasan stav bratstva i ljubavi prema svima a ne samo prema svojim, »prema svome plemenu«. Ovo su pitanja koja je osobito danas, u vremenu velikih migracija nužno postaviti. Možemo li biti ljudi, možemo li se nazivati vjernici, a zatvarati oči pred drugima, pred potrebitima ili upravo naš vjerski odgoj treba biti taj iz kojeg ćemo djelovati te biti sposobni u svakom čovjeku, a osobito potrebitom, prepoznati brata.

1. POTREBA DIJALOGA

Povijest kršćanstva obilježena je periodima blagonaklonog gledanja na druge religije, kao i periodima kada praktički nije postojao nikakav dijalog s drugima. Poseban „problem“ događa se s pojavom islama u VII. st. te njegovim širenjem ne samo u Aziji i Africi nego i u Europi što je otvorilo novi teološki problem – jer kršćanstvo je sebe držalo vrhuncem objave, a sada imamo religiju koja dolazi iza kršćanstva, iza Isusa Krista, i za sebe kaže da je objavljena – a samim tim i negativno shvaćanje islama i drugih religija, što je za posljedicu imalo strah i zatvorenost prema svemu novomu i drukčijemu. Međutim i pozitivni i negativni periodi svjedoče o svijetlim likovima kršćanske povijesti (Franjo Asiški, Ramon Llull, Nikola Kuzanski, Charles de Foucauld, Alžirski mučenici – Trapisti iz Tibhirina) kojima je susret s drugim i drugačijim bio zadaća temeljena na Kristovom poslanju.

Zahvaljujući razvoju Teologije religija, onaj tisućljetni personalni susret s drugim religijama postaje „formalniji“, tako si je katolička teologija XX. i XXI. st. dala zadaću susreta s nekršćanskim religijama.

»Postupno, proširivanjem pogleda na svijet u modernom razdoblju, stvaranjem usporedne znanosti o religijama i, napokon, završetkom kolonijalnog razdoblja, konfrontiranje s religijama sve je više poprimilo važnost koja se izražava u prvim pokušajima izradbe statuta Teologije religija« (Gibellini 1999: 505).

1.1. Svete knjige i pitanje dijaloga

Sve tri knjige velikih abrahamovskih religija Židovska Biblija, Kršćanska biblija i Kur'an govore o miru, te samim tim mir svojim vjernicima stavljaju kao obvezu.

Naime, nakon općeg potopa Bog sklapa savez s Noom i obećava da neće uništiti stvoreni svijet zbog grijeha ljudi (Post 9, 8-17). Prorok Izaija naziva Boga Svecem Izraelovim koji traži mir i obraćenje (Iz 30,15). Dok kod proroka Jeremije iščitavamo kako su nepravda i nemiri posljedica sebičnih ljudskih poriva (Jr 6,13-14). U Psalmu 146,9 čitamo: „Jahve štiti tuđince, sirote i udovice podupire, a grešnicima mrsi putove“. Bibličar Mato Zovkić ističe kako je ovo gore rečeno u vremenu kada nije bilo poštivanja ljudskih prava a grešni ljudi su bili skloni cijeniti sebe i druge po izrabljivanju nemoćnih. (Zovkić: 2007) Ove riječi „štiti tuđince“ i „izbjeglice“ osobito danas snažno odjekuju i pozivaju sve ljude, a osobito vjernike, na promjenu stava prema migrantima i izbjeglicama, na otvorenost i prihvaćanje.

Osim Staroga zavjeta za kršćane posebno vrijedi i inspirativan je Isusov stav, na kojeg nas podsjeća Ivan Šarčević riječima »Isus je radikaln u zahtjevu da se strance prihvaća, da se neprijateljima ne osvećuje nego ljubi.« (Šarčević 2017: 13)

Mato Zovkić ističe kako je Isus pomiritelj ljudi s Bogom te zavađenih pojedinaca i naroda međusobno:

»Tko prihvaća darovani mir s Bogom, morao bi sebe i druge odgajati za mir s ljudima: „Koliko je do vas, u miru budite sa svima ljudima... Prigrlijte jedni druge kao što je Krist prigrlio vas na slavu Božju“ (Rim 12,18; 15,7). Današnji tumači nazivaju Poslanicu Rimljanima manifestom mira u vremenu kada su kršćani bili neznatna manjina u ogromnom poganskom carstvu. Krist je „mir naš, on koji od dvoga načini jedno: pregradu razdvojnici, neprijateljstvo razori u svome tijelu... sazda jednoga novoga čovjeka“ (Ef 2,14-15). Ovdje se Apostol divi jedinstvu Crkve sastavljene od krštenih Židova i pogana. Na kraju ove poslanice poziva ondašnje povijesne naslovnike i nas današnje kršćane da obučemo oklop pravednosti, potpašemo noge spremnošću na evanđelje mira i uzmemo mač Duha koji je Riječ Božja (Ef 6,14-17). Ovo je metafora temeljena na rimskoj vojnoj opremi. Dok su se rimski vojnici za vojne pothvate oblačili u metalni oklop, obuvali u vojničke sandale s remenjem uz listove noge i uzimali mač za borbu prsa u prsa, vjernici se trebaju oblačiti u Božju opremu. „Obuvamo“

evanđelje mira kada Božji mir prihvaćamo, drugima predajemo i u povijesnom svijetu čuvamo« (Zovkić 2007: 227).

U Kur'anu također nalazimo poticaje vjernicima da šire i njeguju mir. »Korijen *silm* sadržan je u imenu islam. Riječ *islam* (*islām*) znači naime predanost božanske idealu, ali i mir s Bogom, s ljudima i sa samim sobom« (Zovkić 2007: 228).

Zovkić nadalje navodi kako je za muslimane mir prvenstveno podložnost Bogu koji je as-Selam – Mir. »Prema Kur'anu, tko ubije jednog nevinog čovjeka kao da je ubio sve ljude, a tko spasi jednog nevinoga kao da je spasio sve ljude (Sura 5,32). Islam zapovijeda djela koja donose mir i zabranjuje djela koja unose nemir (Sure: 10,99; 88,21-22; 2,256 – nema prisile u vjeri!)« (Zovkić 2007: 228).

Istina i u Bibliji kao i u Kur'anu naći ćemo i „pozive na borbu, na osvetu“, međutim Biblijski egzegeti dijelove Svetoga pisma u kojima nalazimo „pozive na nasilje“ tumače kao postupnost objave koja se ispunja u Isusu. Dok muslimanski teolozi „pozive na nasilje“ u Kur'anu tumače kao posljedicu vremena, odnosno uvjete kroz koje je sam Muhamed i njegovi sljedbenici na početku prolazili (Zovkić 2007).

1.2. Međureligijski dijalog izazov za Crkvu

Smisao dijaloga najbolje se očituje u misli katoličkog teologa Raimona Panikkarra, u njegovom *Govoru na gori međureligijskog dijaloga* koji nam jasno kaže kako dijalog nije neka igra u koju ulazimo naprasito i superiorno nego stav vjere koji nas čini, poniznima i bez predrasuda:

»Kada ulaziš u intrareligijski dijalog, ne misli prvo što ti moraš vjerovati. Kada daješ svjedočanstvo vjere ne brani sebe ni svoje interese ma koliko ti se činili sveti. Budi kao ptice nebeske koje lete i pjevaju ne braneći svoju muziku i ljepotu. Kada dijalogiziraš s nekim, gledaj na svojega sugovornika kao na objaviteljsko iskustvo, kako gledaš – ili bi želio gledati – ljiljane u polju. Kada se upuštaš u intrareligijski dijalog potruđi se da izbaciš brvno iz svoga oka prije nego što budeš želio izbaciti trun iz oka tvoga bližnjega. Blaženi kada se ne osjećate samodostatni dok ste u dijalogu. Blaženi kada vjerujete u drugoga jer vjerujete u Mene. Blaženi kada se suočavate s nerazumijevanjem od strane vaše zajednice ili od drugih zbog vaše vjernosti Istini. Blaženi

kada ne umanjujete vaša uvjerenja i sve vrijeme ih ne prikazujete kao apsolutna. Jao vama, teolozi i akademici, kada zanemarujete što drugi govore jer vam se čini neprilično i nedovoljno „znanstveno“. Jao vama, praktikanti religija, kada ne slušate jauke malenih. Jao vama vjerski autoriteti, jer branite promjenu i obraćenje. Jao vama, vjernici, jer monopolizirate religiju i gušite Duha koji puše gdje i kako želi« (Panikkar 2001: 12-13).

Teolozi kao što su R. Panikkar, H. Küng, J.-C. Basset te mnogi drugi, inzistiraju na činjenici kako je međureligijski dijalog od presudne važnosti za mir u svijetu i za vjerodostojnost vjere vjernika. Basset ističe kako je međureligijski dijalog izazov za naša postmoderna vremena kao što su sekularizam, ateizam i nihilizam bili značajni za pojavu modernosti (Merdjanova i Brodeur 2014).

Također mnogi katolički teolozi zastupaju tezu kako je međureligijski dijalog jedan od najljepših i svijetlih primjera koji se dogodio Crkvi te je pridonio njezinoj obnovi i otvaranju prema svijetu. Njegovu važnost potvrđuju koncilski dokumenti i postkoncilsko učiteljstvo kao i interes suvremene teologije (Scognamiglio 2001).

»Dijalog je stvarnost koja oduvijek prati cjelokupni život Crkve, ponekad je izgledao kao mogućnost, dok je u nekim drugim vremenima i mjestima bio puka potreba za naviještanjem evanđelja. *De facto*, Crkva je uvijek u dijalogu, u kolokviju, na dvije koordinate: u vertikalnoj (susret s Trojstvom) i horizontalnoj (susret s čovječanstvom). Ona je primila život od Krista koji je radikalno otvoren, Riječ tijelom postala koja se učinila dijalogom, Riječ izgovorena u povijesti« (Scognamiglio 2001: 84).

S druge strane ako zanemarimo ovu vjersku dimenziju potrebno je istaknuti kako je potreba za dijalogom uzrokovana također brzim promjenama u svijetu. Prije svega ovdje mislimo na fenomen globalizacije koji je doprinio ujedinjavanju svijeta, međuovisnosti koja se očituje na svim razinama života i kulture, a prije svega na području ekonomije, politike i socijalnih izbora. Kako ističe Njemački teolog, s američkom adresom, Paul F. Knitter, u djelu *Introduzione alle teologie delle religioni* (Uvod u teologije religija), više nije potrebno prijeći granice i otići u daleke zemlje da bi susreli pripadnike neke druge religije ili kulture, dovoljno je izići na ulice naših gradova, otići u trgovine i već smo u dodiru bilo s osobama ili

literaturom koja nam se ne tako davno činila egzotičnom (Knitter 2005: 22-23), a kako kaže ovo posebno vrijedi za Europu i USA kao mjesta najveće “kontaminacije” među narodima.

Ne smijemo zaboraviti da odnosi među religijama imaju pretkoncilske korijene i bili su ekonomsko-komercijalne prirode te su oni utjecali na rađanje dijaloške svijesti (Chicago 1893). Kao jedan od religijskih motiva za razvoj međureligijskog dijaloga zasigurno je otkrivanje univerzalnog bratstva na književnom i humanističkom području, koje se na katoličkom području očitovao posredstvom kreacionističke teologije, koja je dala mogućnost da u svakom čovjeku vidimo *sliku Božju* i u svakom individuumu lice brata (Scognamiglio 2001).

Otvoreno zalaganje Crkve za mir a samim tim i za dijalog počinje s enciklikom *Pacem in terris* pape Ivana XXIII. Naime, mnogi drže kako je njegova posrednička uloga u Hladnom ratu bila odlučujuća, a ova enciklika istakla upravo opredjeljenje Crkve, papa, za mir i pomirenje. Zovkić ističe kako papa Ivan XXIII. »uči da su stupovi mira istina, pravda, ljubav i sloboda te da se za takav mir mogu zalagati predstavnici državnih vlasti, ali i obični građani« (Zovkić 2007: 237).

Ipak, *Magna carta* međureligijskog dijaloga zasigurno je enciklika pape Pavla VI. *Ecclesiam suam*. Ovom enciklikom koja je programska Papa daje smjernice svoga pontifikata. Dijalog je ovdje nazvan *colloquium*. Papa pojašnjava da je povijest spasenja kontinuirani dijalog između Boga i čovjeka/čovječanstva! Uloga crkve je produžiti taj dijalog. Crkva se nalazi u privilegiranoj poziciji za ulazak u dijalog sa cijelim svijetom. Pavao VI u *Ecclesiam suam* promatra dijalog u četiri koncentrična kruga: Dijalog Crkve sa cijelim svijetom; Dijalog Crkve s članovima drugih religija; Dijalog Crkve s drugim kršćanskim crkvama; Dijalog unutar crkve.

Najveću ulogu u otvaranju Crkve i kršćana svijetu zasigurno je imao Drugi vatikanski koncil (1962.-1965.) jer im je upravo dijalog postavio kao jedan od njihovih prioriteta u svjedočenju Isusa Krista, stoga ga se i naziva Koncil dijaloga (Šarčević 2017).

Ishod Koncila upravo je taj da se u službenim Dokumentima pitanje dijaloga tretira u različitim kontekstima. Tako Walter Kasper u knjizi *Crkva Isusa Krista. Ekleziološki spisi* ističe kako »iz ekleziologije zajedništva kao posljedice Drugog vatikanskog koncila proizlaze perspektive za dijaloški lik Crkve prema unutra i prema van«, te napominje kako se pojam dijalog javlja u različitim kontekstima: »Božji dijalog s čovjekom, dijalog s Bogom; dijalog sa svijetom, međureligijski dijalog, ekumenski dijalog, dijalog u Crkvi i dijalog i razvoj čovjeka« (Kasper 2013: 65).

Od mnoštva dokumenata koje ističe Kasper, nama za naš rad posebno su intere-

santni pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes* (br. 21; 28; 92), jer između ostalog potiče vjernike na dijalog s ateistima¹; za poznavanje drugih religija i ulazak u otvoreni dijalog s njima postoji povijesno-kulturalni i misijski interes, kojega dobro potvrđuje koncilski dekret o misijskoj aktivnosti Crkve *Ad Gentes* (br. 11; 16; 38; 41), te poziva misionare da s poštovanjem gledaju na ljude i kulture u koje su došli ili odlaze.² Među svim dokumentima koji tretiraju pitanje međureligijskog dijaloga izdvojit ćemo proročku deklaraciju *Nostra aetate*, koja se bavi odnosom Katoličke crkve s ne kršćanskim religijama.³ Osobito nam se čini važnim što *Nostra aetate* stavlja naglasak na zajedničko porijeklo cijelog čovječanstva koje ima svoje korijene u Bogu (Ocu svih), i uzima u obzir mogući projekt univerzalnog bratstva, u kojem će muškarci i žene moći otkriti zajedničku pripadnost, te odbacuje svaki tip rasizma iz kulturalnih, religijskih ili etničkih i socijalnih motiva (br.5).

Iako ne govori o međureligijskom dijalogu, smatramo kako je nužno spomenuti i koncilsku deklaraciju o vjerskoj slobodi *Dignitatis humanae* jer poziva na pravo vjerskih sloboda za sve ljude.⁴

Znaci obnove i otvaranja Crkve dijalogu kao mogućnosti došli su i osnivanjem *Tajništva za nekršćane*, koje je utemeljio papa Pavao VI. na Pedeseticu 1964. a

¹ »A Crkva, premda potpuno zabacuje ateizam, ipak iskreno izjavljuje da svi ljudi, vjernici i nevjernici, moraju zajednički raditi za ispravnu izgradnju ovoga svijeta u kojemu zajedno žive. A toga ne može biti bez iskrenog i razboritog dijaloga. Crkva se, dakle, žali na diskriminaciju između vjernika i nevjernika koju neki upravljači država nepravedno uvode, ne priznajući temeljna prava ljudske osobe. A za vjernike Crkva traži efektivnu slobodu i mogućnost da na ovom svijetu sagrađe također hram Božji« (GS 21).

² »Da bi oni to svjedočanstvo o Kristu mogli plodonosno dati neka se s poštovanjem i ljubavlju povezuju s tim ljudima, neka se priznaju članovima skupina ljudi među kojima žive, i neka sudjeluju u kulturnom i socijalnom životu različitim životnim dodirima i poslovima. Neka se sužive s njihovim narodima i vjerskim predajama; neka s radošću i poštovanjem otkrivaju klice Riječi koje se tu kriju. Neka vjernici ujedno budno prate duboku preobrazbu koja se zbiva u tim narodima te uznastoje da se ljudi našega vremena – prezaustiti znanošću i tehnologijom modernog svijeta – ne bi otuđili božanskim stvarima, nego da se naprotiv u njima probudi jača želja za istinom i ljubavlju objavljenom od Boga« (AG 11).

³ »Katolička Crkva ne odbacuje ništa što li tim religijama ima istinita i sveta. S iskrenim poštovanjem promatra te načine djelovanja i življenja, te zapovijedi i nauke koje, premda se u mnogome razlikuju od onoga što ona sama drži i naučava, ipak nerijetko odražavaju zraku one Istine što prosvjetljuje sve ljude. Ali ona bez prekida naviješta i dužna je naviještati Krista, »koji je put, istina i život« (Iv 14,6), u kome ljudi nalaze puninu religioznog života, u kome je Bog sve sa sobom pomirio. Ona stoga bodri svoje sinove da razborito i s ljubavlju putem razgovora i suradnje sa sljedbenicima ostalih religija, svjedočeći kršćansku vjeru i život, priznaju, čuvaju i promiču ta duhovna i moralna dobra kao i te socijalno-kulturne vrednote« (NA 2).

⁴ »Ovaj Vatikanski sabor izjavljuje da ljudska osoba ima pravo na vjersku slobodu. Takva se sloboda sastoji u tome što svi ljudi moraju biti slobodni od pritiska bilo pojedinaca bilo društvenih skupina ili bilo koje ljudske vlasti, i to tako da u vjerskoj stvari nitko ne bude primoravan da radi protiv svoje savjesti ni sprečavan da radi po svojoj savjesti, privatno i javno, bilo sam bilo udružen s drugima, unutar dužnih granica. Osim toga izjavljuje da pravo na vjersku slobodu ima uistinu svoj temelj u samom dostojanstvu ljudske osobe kako je poznamo i iz objavljene Božje riječi i iz samog razuma« (DH 2).

koje je 1988. godine postalo *Papinsko vijeće za međureligijski dijalog*, postajući tako središnji organ Crkve za animiranje i koordinaciju inicijativa vezanih za dijalog (Scognamiglio 2001).

Smatramo važnim napomenuti proročke geste pape Pavla VI., koji je već davne 1964., u Svetoj zemlji susreo lidere židovske i islamske zajednice, dok je u Bombay (2-5. 12. 1964.) susreo predstavnike indijskih religija, jasno ističući kako smo svi *hodočasnici na putu traženja Boga* (Scognamiglio 2001).

Papa Pavao VI. utemeljio je 8. prosinca 1967. „Svjetski dan mira“ koji se slavi na prvi dan nove godine, počevši od 1. siječnja 1968. Poruke koje pape upućuju na taj dan obično su vezane za temu mira, dijaloga, jedinstva, socijalne i političke pravde za sve ljude.

U svom dugogodišnjem pontifikatu papa Ivan Pavao II. je bio neumorni putnik na već utabanim stazama međureligijskog dijaloga. U svojoj prvoj enciklici *Redemptor hominis* govori o nazočnosti Duha Božjega u vjerskom životu „ne kršćana“ i u njihovim tradicijama. Ističe kako u „postojanoj vjeri“ nekršćana postoji „efekt ... Duha i istine“ i pita se „jesu li njihova čvrsta vjerovanja ponekad u stanju da zbune kršćane koji često sumnjaju u objavu“ ... (br. 6). Nastavljajući dalje u br. 12, govori o „Duhu koji puše gdje želi“ (Iv 3,8). Ovo je citat koji Papa često koristi. Drugi citat koji često koristi je Pavlov Rm 8,26: „Duh sveti koji moli u nama“. Važno je istaći kako on ove Pavlove riječi aplicira na svaku molitvu, kršćansku i nekršćansku. Duh sveti je nazočan i aktivan u svijetu, u članovima drugih religija i njihovih religijskih tradicija. Autentična molitva, vrijednosti i ljudske kreposti, blaga mudrosti skrivena u religijskim tradicijama, pravi dijalog i autentični susret među njihovim članovima su plodovi nazočnosti Duha. Ivan Pavao II. u enciklici *Dominum et vivificantem* najeksplicitnije upućuje na ekonomiju Duha svetoga. Tako u br. 53 govori o univerzalnoj aktivnosti Duha prije kršćanske ekonomije „od početka u cijelome svijetu“ i danas nakon događaja Krista „izvan vidljivog tijela crkve“. Prije događaja kršćanske ekonomije, aktivnost Duha bila je podređena Kristu na temelju božanskog plana spasenja (Bižaca 2008: 139-140, 142).

Ovdje želimo posebno istaći njegov govor stanovnicima Manile (21. 2. 1981.), gdje je govorio o *Duhu koji moli u svakom ljudskom biću kada se ono otvori molitvi*. Nakon ovoga slijede govor muslimanskoj mladeži u Casablanci (19. 8. 1985.), posjet sinagogi u Rimu (13. 4. 1986.). Zasiurno najveći doprinos dijalogu pape Ivana Pavla II. je povijesni susret u Asizu *Dan molitve za mir* (27. 10. 1986.). Ovi susreti vjerskih predstavnika u Asizu i danas imaju važnu ulogu u poticanju i izgradnji mira osobito u zonama pogođenim sukobima jer odašilju poruku mira i

bratstva među narodima (Scognamiglio 2001).

Poticajno je i obraćanje Ivana Pavla II. članovima Rimske kurije 22. 12. 1986., gdje je posebno naglasio „otajstvenost jedinstva“ koje je utemeljeno na jedinstvu ljudske vrste u stvaranju i otkupljenju koje ujedinjuje sve narode, te ponavlja da *svaka autentična molitva je pod utjecajem Duha svetoga* (Bižaca 2008).

Iako pontifikat pape Benedikta XVI. nije imao za središnju temu pitanje međureligijskog dijaloga, ipak tijekom pontifikata više puta se doticao ove teme, osobito govoreći o dijalogu kultura. Dijalog koji nudi papa Benedikt je dijalog istine. On je otvoren za dijalog religijskih predstavnika, za dijalog stručnjaka, za dijalog svih onih koji mogu doprinijeti kako univerzalne vrijednosti, promicanje ljudskih prava, ili borba protiv terorizma ne bi bili dovedeni u pitanje. U nastavku teksta dotaći ćemo se nekih konkretnih intervenata u odgoju za dijalog pape Benedikta XVI.

Od samoga početka svoga pontifikata papa Franjo pokazuje veliku otvorenost i dijaloško lice Crkve, ono Kristovo lice koje nam proizlazi iz poruke Evanđelja, a to je da se ne plašimo, da se ne zatvaramo u vlastite sigurnosti.

Uspoređujući papu Franju s njegovim prethodnicima, tajnik vijeća za Međureligijski dijalog Miguel Ayuso Guixot ističe, kako je nauk pape Franje glede međureligijskog dijaloga u kontinuitet s njegovim prethodnicima. Tako nalazimo poveznicu između „dijaloga sa svijetom“ Pavla VI.; „dijalogom mira“ Ivana Pavla II., dijalogom „ljubavi u istini“ Benedikta XVI. i „dijaloga prijateljstva“ kojeg promiče papa Franjo. On s „dijalogom prijateljstva“ praktički ujedinjuje sve one specifičume svojih prethodnika.

Papa Franjo je neumoran u svojim pozivima na mir i prihvaćanje drugoga ne zaboravljajući niti jednu zonu pogođenu ratom gdje je često religija instrumentalizirana u sukobima, također njegovi susreti s poglavarima drugih religija uvijek imaju za temu mir, konstantno pozivajući na bratstvo i mir. Također većina njegovih apostolskih putovanja su vezana za potporu miru ili dijalogu (dovoljno se prisjetiti putovanja u Tursku, Albaniju, Svetu zemlju, Keniju, Ugandu, Centralnoafričku republiku, Bosnu i Hercegovinu, Šri Lanku, Filipine, Gruziju, Armeniju, Azerbajdžan, Egipat, te ovogodišnji - 2019. - u Ujedinjene Arapske Emirate).

Također njegovi dokumenti govore o dijalogu, na primjer u apostolskoj pobudnici *Evangelii gaudium* (brojevi posvećeni dijalogu su EG 250-254), u enciklici *Laudato si* gdje u broju 3 ističe kako je nužno ući u dijalog sa svima kako bi spasili naš zajednički dom. Ali i da se zauzmemo za našu najslabiju braću, te kao prigodu da to učinimo vidi ujedinjeno djelovanje osoba iz svih religija kako bi svijet učinili boljim mjestom. Papa ističe kako većina ljudi na svijetu se proklamira vjernicima

te da je prigoda da se vjernici ujedine i djeluju zajedno kako bi zemlju učinili mjestom ugodnijim za život svima (LS, br.: 7; 199-201 i 246).

Papa Franjo osobito poziva vjernike laike na zauzimanje za dijalog i na angažiranost u politici jer čovjek koji je doista vjernik i djeluje po religijskim principima, u ovom slučaju kršćanskim, može doprinijeti mijenjanju politike i svijeta na bolje. Politika koja prestane biti u službi sebi samoj automatski doprinosi pravednijem svijetu.⁵

Dosadašnji pontifikat Pape Franje usmjeren je brizi za sve, za sve religije, za emigrante. Znakovit je bio govor nakon podnevne molitve Angelus 20. siječnja 2019. kada se prisjetio 170 žrtava, utopljenika u Mediteranu. »Tražili su budućnost za svoj život. Žrtve, možda, trgovaca ljudima. Molimo za njih i za one koji su odgovorni za ovo što se dogodilo«⁶ Vidimo kako je njegovo kompletno djelovanje usmjereno na dijalog i pravdu za sve, ne mislimo samo na međureligijski dijalog, nego i na dijalog kultura, politika, papa Franjo – i kada žustro opominje krive politike prema migrantima – ne zatvara vrata nikomu, pa ni beščutnim političarima kojima ljudski životi ništa ne znače, nego se nada kako će ih opomene potaknuti na obraćenje srca.

Jasno sve ovo rečeno upućuje na činjenicu kako je dijalog ugrožen čak i od strane onih koji se proklamiraju vjernicima, ovdje mislimo na ljude svih vjera i konfesija, stoga Crkva, pape, a i drugi vjerski lideri neumorno pozivaju na dijalog, ali djeluje da ih mnogi ne čuju, ili opstruiraju njihove pozive.

2. ULOGA VJERNIKA LAIKA U VJERSKOM ODGOJU I MEĐURELIGIJSKOM DIJALOGU

Važnost koju Crkva daje vjernicima laicima u promicanju dijaloga i odgoju za dijalog je velika i važna. Laici su viđeni kao stručnjaci koji mogu doprinijeti iskrenom i istinskom dijalogu među ljudima različitih kultura i vjera, kao i onima koji ne vjeruju.

⁵ Usp. Papa Franjo, (30. travnja 2017). *Govor svetog oca Franje članovima Katoličke akcije Italije*. Između ostaloga Papa im je poručio: »budite putnici vjere, kako bi susreli sve, prihvatili sve, slušali sve, zagrlili sve. Svaki život je ljubljen od Gospodina, svako lice nam pokazuje Krista, osobito lice siromašnog, onoga tko je ranjen životom, i lice onoga koji se osjeća napuštenim, tko bježi od smrti i traži zaklon među našim kućama, u našim gradovima. „Nitko se ne smije držati izuzetim od brige za siromašne i za socijalnu pravdu“ (EG, 201)«.

⁶ Usp. http://w2.vatican.va/content/francesco/it/angelus/2019/documents/papa-francesco_angelus_20190120.html (20. siječnja 2019)

»Posebno su pohvale vrijedni oni laici koji na sveučilištima ili znanstvenim institutima promiču upoznavanje naroda i religija svojim povijesnim ili znanstveno-vjerskim istraživanjima. Time potpomažu vjesnike evanđelja i pripremaju dijalog s nekrštenima, a osobito s članovima međunarodnih organizacija, imajući neprestano pred očima zadaću da „bi se izgradnja zemaljskog društva temeljila na Gospodinu i k njemu vodila“« (AG 41).

Papa Ivan Pavao II. u Enciklici *Redemptoris Missio*, broj 57 ističe kako su »svi vjernici i kršćanske zajednice pozvani prakticirati dijalog, iako ne na istoj razini i u istom obliku«⁷

Kongregacija za katolički odgoj u svome dokumentu *Odgojati za Interkulturalni dijalog u katoličkoj školi* u br. 14 ističe kako oblici dijaloga među vjernicima mogu biti različiti: »Dijalog života u kojem se dijele radosti i boli; dijalog djela sa suradnjom koja ima za cilj promociju razvoja ljudske osobe (muškaraca i žena); teološki dijalog, kad je moguće, sa studijem pojedine vjerske baštine; dijalog religijskih (vjerskih) iskustava«. Odmah u idućem broju se ističe kako ovaj zadnji ne podrazumijeva nikakav kompromis, nego je »prostor recipročnog svjedočenja među vjernicima različitih religija, kako bi upoznali više i bolje religiju drugoga kao i etičko ponašanje koje iz nje proizlazi. Iz izravnog i objektivnog poznavanja drugoga i poznavanjem religijskih i etičkih instanci koje označavaju religijski *credo* i praksu rastu recipročno poštovanje i uvažavanje, povjerenje i prijateljstvo« (Edu-care al dialogo 14 i 15).

Dijalog gdje najveću ulogu i prostor djelovanja imaju laici je upravo *dijalog života* (*životni dijalog*) u kojem se »osobe trude živjeti otvorena duha, spremne se učiniti bližnjima, dijeleći ljudske radosti i patnje, probleme i zabrinutosti« (Dija-

⁷ U enciklici *Redemptoris missio* br. 57 govori se kako dijalog otvara ogromno polje koje može preuzeti mnoge oblike i izraze: od razmjene između stručnjaka u religijskim tradicijama ili službenih predstavnika do suradnje za cjeloviti razvoj i očuvanje religioznih vrednota; od dijeljenja duhovnih iskustava do takozvanog "životnog dijaloga", u kojem vjernici različitih religija svjedoče jedni drugima u svakodnevnom životu njihove ljudske i duhovne vrijednosti te si međusobno pomažu živjeti ih s ciljem izgradnje bratskog društva. Svi vjernici i sve kršćanske zajednice pozvani su prakticirati dijalog, iako ne u istom stupnju i obliku. Za nj je neophodan doprinos laika, koji "primjerom svog života i vlastitim djelovanjem mogu raditi na poboljšavanju odnosa među pripadnicima raznih religija", dok će neki od njih moći također pridonijeti istraživanjima i proučavanjima. Znajući da se znatan broj misionara i kršćanskih zajednica nalazi na tešku i često neshvaćenu putu dijaloga, jedinog načina da se pruži iskreno svjedočanstvo za Krista i velikodušno služenje čovjeku, želim ih ohrabriti da ustraju snagom vjere i ljubavi, pa i tamo gdje njihovi naponi ne nailaze na prihvatanje i ne dobivaju odgovora. Dijalog je put prema Kraljevstvu, i sigurno će dati svoje plodove, premda je vremena i zgrade Otac zadržao u svojoj vlasti (usp. Dj 1,71).

log i navještaj - DA – br. 42). Na izvjestan način ovakav tip dijaloga se može činiti običnim „živjeti zajedno“ (jedni pored drugih) ali već ljubaznost ili komunikacija koja se očituje kroz pozdrav, pitanje ili kroz osmjeh su vrsta dijaloga. Ne možemo svoditi dijalog samo na formalnu diskusiju. Živeći s drugima mi ostvarujemo dijalog (u susjedstvu, u školi, na radnom mjestu). Naravno ovakav dijalog ne iziskuje posebne pripreme i obrazovanje nego otvoreno srce koje će biti spremno primiti svakoga. Za ovaj dijalog potrebno je imati simpatije, poštovanje i strpljenje (Fitzgerald 2007).

Prekrasno je to istakao Ivan Šarčević: »Današnji kršćanin treba znati da sam, ne iz kolektiva i mase, nego baš sam, slobodno i odgovorno, treba odgovoriti hoće li se zauzeti za dijalog i ljubav prema strancima, tuđincima i neprijateljima, te kako će se osobno odnositi prema svijetu, podijeljenom i posvađanom, a ne samo očekivati od svijeta kako će misliti, govoriti i činiti, posebno ne od svijeta politike koji tako često živi od sukoba i nasilja, suprotno Isusovoj praksi« (Šarčević 2017: 17).

2.1. Vjerski odgoj i dijalog

Papa Ivan Pavao II. u Apostolskoj postsinodalnoj pobudnici *Ecclesia in Europa* br. 61, potiče na vjerski odgoj mladeži. Vjerski odgoj možemo podijeliti u dvije kategorije: *odgoj u vjeri* i *znanje o vjeri* (religiji). Prvi se odnosi na vjerski odgoj pojedine osobe koji se događa u obitelji a zatim u svojoj vjerskoj zajednici; dok drugi ima zadaću upoznati se s drugim religijama, ova dimenzija je osobito istaknuta u školama i na učilištima (Fitzgerald 2007), naročito teološkim koja pripremaju vjeroučitelje, jer se očekuje od kršćana, katolika, da budu pripremljeni na kontakt s osobama koje su sljedbenici drugih religijskih tradicija.

Iako nam se *dijalog života* može činiti spontanim, ipak iziskuje neku vrstu napore, jer lako je zatvoriti se u sebe i ignorirati drugoga, posebice ako taj drugi pripada zajednici koja je prilično zatvorena, koja prividno ne želi dijalog. Dijalog iziskuje ustrajnost kako bi uspio nadići barijere različitosti i sumnje (Fitzgerald 2007: 76).

Kako cijeniti ovaj tip dijaloga? Koju vrijednost mu možemo pripisati? Kao primjer nameće nam se slika *Dobrog samaritanca*, samim tim možemo ga smjestiti veoma visoko na skali dijaloga. Ljubav prema Bogu i prema bližnjemu idu ruku pod ruku ukoliko su putovi koji vode k životu vječnomu. Važno je ponovno naglasiti da i ovaj tip dijaloga ne može biti ostavljen da se razvija sam od sebe i upravo tu je uloga vjeroučitelja da odgajaju buduće generacije suživotu, jer inače

„u igru mogu ući“ različiti vanjski utjecaji koji će uništiti postojeću harmoniju. Dakle zadaća je škole odgajati za interkulturalni dijalog (Educare al dialogo 50).

Potrebno je istaknuti da mi kao vjernici u svaki dijalog nosimo Isusa, a ne sebe i neke naše osobne ideje i uvjerenja. Stoga je važno da u dijalogu budemo jasni te da ne dolazi u pitanje naš kršćanski identitet. Upravo goruća želja da slijedimo njegove stope potiče nas kršćane da otvorimo razum i srca dijalogu, te da njihovo djelovanje bude poput onoga na koje upućuje Isus u Lukinu (Zapovijed ljubavi - 10,25-37) i Ivanovu (Isusova otvorenost prema strancima druge vjere - Samarijancima 4,7-26) evanđelju (Educare al dialogo 16).

Opasnost koju danas proživljavaju sve religije, barem u Zapadnim društvima, isključivanje je iz tzv. *javne sfere*. Religija može dati doprinos *interkulturalnom* dijalogu ako Bog nađe mjesto u javnoj sferi. Isključivanje religije iz javne sfere jednako kao i religijski fundamentalizam priječe susret i suradnju među ljudima, a samim tim i napredak čovječanstva (Educare al dialogo 11, usp. Caritas in veritate 55-57).

Važno je istaknuti da u dijalogu između kultura i religija značajno mjesto zauzima i sučeljavanje vjere s različitim oblicima ateizma. Sa svoje strane Crkva s ljubavlju kojom se napaja na izvorima Evanđelja, na liniji tajne Utjelovljenja, nastavlja inzistirati da »svaki čovjek zaslužuje ljubav i poštovanje, te mora biti priznat u svome dostojanstvu«. Dužnost svih kršćana je da nauče obraćati se drugima kao braći, poštivati ih, razumjeti ih, kako bi svaki čovjek mogao rasti u dostojanstvu, slobodi i poštovanju. Ako se bude gušio dijalog među kulturama moderni svijet će ići ususret sukobima koji će sve više i više biti pogubni za našu civilizaciju (Educare al dialogo 12). Veoma je važno imati na umu da različitosti obogaćuju⁸, te da drugi nije i ne može biti prijetnja nego je dar.

2.2. Škola mjesto odgoja za dijalog

Prije svega trebamo istaknuti da jedno od gorućih odgojno-obrazovnih pitanja, koje je snažno isplivalo na površinu s početkom trećega tisućljeća, interkulturalni je odgoj i obrazovanje. Suočavanje s drugim i drukčijim je naša svakodnevnica. Prekrasno je istaknuo papa Ivan Pavao II., u apostolskoj postsinodalnoj pobudnici *Ecclesia in Europa* (Crkva u Europi) br. 100 »Među izazove s kojima se danas susrećemo u služenju evanđelju nade treba ubrojiti sve rašireniju pojavu selilaštva,

⁸ Usp. Benedikt XVI. (Angelus, 16. 1. 2011.). *Svjetski dan emigranata i izbjeglica*.

koja se izravno tiče sposobnosti Crkve da prihvati svaku osobu, kojem god narodu ili naciji pripadala«. Stoga je veoma važno naučiti živjeti društvenu, kulturnu, etničku, religijsku i drugu različitost koja je zasigurno jedan od najvećih izazova suvremenoga odgoja. Život u pluralnom kontekstu naša je stvarnost. Kulturno, političko, nacionalno, religijsko, pa i rasno miješane sredine – naša su budućnost (Razum 2007), a samim tim i budućnost katoličkih škola, kao i svih drugih škola i učilišta. Unutar ovoga konteksta se treba promatrati i međureligijski dijalog (Fitzgerald 2007: 79), s jasnom ulogom vjeroučitelja, kao i katoličkih učitelja, kojima je zadaća odgajati naraštaje u duhu pluralnosti kultura i religija.

Papa Ivan Pavao II. u Apostolskom pismu *Novo millennio ineunte* u br. 43 istaknuo je kako najveći izazov koji se pred nas stavlja dolaskom novog tisućljeća, ukoliko želimo ostati vjerni Bogu i odgovoriti na duboka očekivanja svijeta, je učiniti Crkvu kućom i školom zajedništva, dakle znati i biti spremni živjeti u interkulturalnom društvu. Način da ovo postignemo je promovirati *duhovnost zajedništva*, i učiniti je edukativnim principom tamo gdje se događa formacija, bilo da se ona odnosi na Boga posvećene osobe (Bogoslovija) ili u centrima gdje se formiraju pastoralni djelatnici, kao i u katoličkim školama. Duhovnost zajedništva prije svega znači pogled srca prema tajni Trojstva koja boravi u nama, i čije lice prepoznamo u braći pored nas.

Ovim riječima „Duh zajedništva“ na dolasku trećeg tisućljeća Papa Ivan Pavao II. je pozvao sve vjernike da žive zajedništvo, osobito među odgojiteljima, nastavnicima, učenicima katoličke vjeroispovijesti bez obzira u kojoj školi se nalazili, svi oni trebaju biti ujedinjeni u umijeću ljubavi (*Educare al dialogo* 48).

Crkva smatra kako su Katoličke škole „privilegirana mjesta“ za ovaj odgoj. Katoličke škole su mjesto susreta, stjecanja znanja i dijaloga među mladima različitih religija, kultura i socijalnog statusa (*Educare al dialogo* 17).

Papa Franjo obraćajući se učenicima i djelatnicima jedne katoličke škole u Albaniji, koja je nakon mnogo godina represije ponovno otvorena, podcrtava kako je škola mjesto u kojem će učenici različitih vjera kao i oni koji dolaze iz agnostičkog konteksta imati prigodu dijalogizirati i mirno se susretati kako bi promovirali duh poštovanja, slušanja, prijateljstva i duh suradnje.⁹

Sva djeca i mladi moraju imati prigodu upoznati svoju religiju kao i elemente koji karakteriziraju druge religije, jer će im ovo pomoći otkloniti strahove i

⁹ Usp. Papa Franjo, *Govor učenicima katoličkih škola kojima upravljaju isusovci u Italiji i Albaniji* (07. 6. 2013.); Congregazione per l'educazione cattolica, *Educare al dialogo interculturale nella scuola cattolica. Vivere insieme per una civiltà dell'amore*, br. 17.

predrasude te steći bogatstvo poznavanja drugih načina vjerovanja i drugih duhovnih tradicija. Stoga zadaća je nastavnika da poštuju ljudsku osobu koja traži istinu, te da gledaju s poštovanjem i šire znanje o velikim religijskim i kulturalnim tradicijama. Ovo *poznavanje* se ne iscrpljuje u sebi nego se otvara *dijalogu*. Različite religije, u kontekstu otvorenog dijaloga među kulturama, mogu i moraju dati prilog formaciji svijesti o zajedničkim vrijednostima. Ovakav dijalog, koji je plod znanja, mora doprinijeti izgradnji zajedničkog življenja i doprinijeti razvoju „civilizacije ljubavi“. U interkulturalnom odgoju, njegova je zadaća, otkloniti napetosti i sukobe, kao i eventualna sučeljavanja, kako bi pridonio boljem razumijevanju različitih kultura i religija koje postoje na određenom području (Educare al dialogo 18-20).

ZAKLJUČAK

Isus kaže svojim učenicima „primjer sam vam dao“, ne kaže im morate činiti kao ja, ali ostaje pitanje želimo li biti doista učenici Isusovi ili samo se deklarirati njegovim jer nam to daje kakvu korist. Isusov primjer nije lagan, naprotiv slijediti Isusa i biti njegovim učenikom doista je zahtjevan poziv – pa ni učenici koji su mu bili najbliži suradnici nisu uvijek uspjeli do kraja ostati vjerni Isusovom pozivu.

Tijekom svoje duge povijesti Crkva je padala i dizala se u želji ostati vjerna Kristovu pozivu. Tako i po pitanju dijaloga i prihvaćanja, nitko nije prisiljen na dijalog kao što ni opredjeljenje za dijalog nikomu nije zabranjeno. Tijekom dvije tisućljetnu povijest vidljivo je kako u isto vrijeme imamo primjere otvorenosti kao i zatvorenosti dijalogu. Počevši od početka šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća vapaj Crkve za dijalog je jasan, jasno se ističe da ako želimo biti Kristovi učenici moramo slijediti put dijaloga, stoga škola i rani odgoj za dijalog siguran su put mirnog i harmoničnog suživota među narodima.

Nužno je danas odgajati učenike u školama i sveučilištima kako poznavanje svoje kulture i religije pomaže gradnji identiteta i hrabrijeg susreta s drugima koji pripadaju drugim religijskim tradicijama i kulturama. Poznavanje vlastite kulture i tradicije pomoći će učenicima da u susretu s drugima ne relativiziraju ni svoj a ni tuđi identitet. Studij o drugim religijama (bilo u školi ili na akademiji) pomoći će da u drugome ne vidimo opasnost nego suputnika na Zemlji koja nam je darovana. Tako „drugi“ neće biti onaj koji nam uzima zemlju, radno mjesto,

školsku klupu, nego onaj kojemu treba pomoći kako bi se integrirao u novoj sredini. Ovakav pristup pomoći će izgradnji mirnoga suživota sa svim različitostima koje samo obogaćuju, a nikako ne osiromašuju. Ako prihvaćanje drugoga bude naš princip odgoja, zasigurno će biti manje slika, kolona ljudi koji idu prema USA u potrazi za sigurnošću i boljom budućnošću, ili slika utapanja djece, žena i muškaraca u Sredozemnom moru, ili promrzlih ljudi koji čekaju na granicama u potrazi za sigurnijom i boljom budućnošću.

BIBLIOGRAFIJA

- BIŽACA, Nikola. 2008. *Ogledi iz teologije religija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- FITZGERALD, Michael L. 2007. *Dialogo interreligioso. Il punto di vista cattolico*. Cinisello Balsamo (MI): San Paolo.
- GIBELLINI, Rosino. 1999. *Teologija dvadesetog stoljeća*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- KASPER, Walter. 2013. *Crkva Isusa Krista. Ekleziološki spisi*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- KNITTER, Paul F. 2005. *Introduzione alle teologie delle religioni*. Brescia: Queriniana
- PANIKKAR, Raimon. 2001. *Il dialogo intrareligioso*. Assisi: Cittadella Editrice.
- SCOGNAMIGLIO, Edoardo. 2001. *Il volto di Dio nelle religioni. Una indagine storica, filosofica e teologica*. Milano: Paoline.
- RAZUM, Ružica. 2007. Odgojno djelovanje suvremene škole: izazovi i mogućnosti za religiozni odgoj. *Bogoslovska smotra*, 77 (4): 857–880.
- ŠARČEVIĆ, Ivan. 2017. Međureligijski dijalog pred alternativom vjere i nevjere. U povodu 30. obljetnice Asiškoga međureligijskoga susreta. *Služba Božja*, 57 (1): 7 – 23.
- ZOVKIĆ, Mato. 2007. Odgoj za mir u monoteističkim religijama. *Lada- Časopis za promicanje odgoja i vrjednota kršćanske kulture*, 4: 14-27.
- AYUSO GUIXOT, Miguel. 18. 9. 2016. http://www.cittanuova.it/c/453044/Papa_Francesco_uomo_del_dialogo.html (20.12.2018.)
- TURČINOVIĆ, Josip (ur.). 1993. *Drugi vatikanski koncil Dokumenti*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Međunarodna teološka komisija. 1999. *Kršćanstvo i religije*. Zagreb: Kršćanska

sadašnjost.

Congregazione per l'educazione cattolica. 2013. *Educare al dialogo interculturale nella scuola cattolica*. Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.

Ivan XXIII. 1963. Enciklika *Pacem in terris*. http://w2.vatican.va/content/john-xxiii/it/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_11041963_pacem.html (21. 12. 2018.)

Pavao VI. 1979. Enciklika *Eclessiam suam*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Ivan Pavao II. 1980. Enciklika *Redemptor hominis*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Ivan Pavao II. 1987. Enciklika *Dominum et vivificantem*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Ivan Pavao II. 1991. Enciklika *Redemptor missio*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Ivan Pavao II. 2001. Apostolsko pismo *Novo millennio ineunte*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Ivan Pavao II. 2003. Apostolska postsinodska pobudnica *Ecclesia in Europa*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Benedikt XVI. 2010. Enciklika *Caritas in veritate*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Benedikt XVI. (Angelus, 16. 1. 2011.), *Svjetski dan emigranata i izbjeglica*. http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/angelus/2011/documents/hf_ben-xvi_ang_20110116_it.html (20. prosinca 2018.).

Papa Franjo. (7. 6. 2013.), *Govor učenicima katoličkih škola kojima upravljaju isusovci u Italiji i Albaniji*:

http://w2.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2013/june/documents/papa-francesco_20130607_scuole-gesuiti.html (10. 1. 2019.).

Papa Franjo. (30. travnja 2017.). *Govor svetog oca Franje članovima Katoličke akcije Italije. (Discorso del Santo Padre Francesco all'azione Cattolica Italiana)*. https://w2.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2017/april/documents/papa-francesco_20170430_azione-cattolica.html (20. prosinca 2018.).

Papa Franjo (Angelus, 20. 1. 2019.).

http://w2.vatican.va/content/francesco/it/angelus/2019/documents/papa-francesco_angelus_20190120.html (20. siječnja 2019.)

**EDUCATION FOR DIALOGUE AS A PRECONDITION OF PEACE.
CHRISTIAN PERSPECTIVE OF EDUCATION FOR DIALOGUE**

ABSTRACT

The article deals with the role of the Church in education and its contribution to inter-religious dialogue through education. The first part of the paper raises the question of an approach of the Church to dialogue, especially during the last fifty or sixty years. Starting from the Pope John XXIII's encyclic "Pacem in terris", through the role of the Second Vatican Council in the opening of the Church to the world and other religions, to the present attitude of the Church and the role which Pope Francis has in promoting peace and dialogue, the authors represent the commitment Churches for dialogue, aware that dialogue - although strongly insisted on it - is in crisis. The second part deals with the issue of laity and education for dialogue, that is, what role the Church gives to laics in education, and how educate for dialogue, which in our times of great migration and globalization has a special role. This is why dialogue on "two levels" is discussed: a theological - or a dialogue of experts - with multiple subtypes and a life dialogue - that occurs in the everyday life of all people if they are willing to open up to an unknown one. In this second type of dialogue of schools, education can play a significant role.

KEY WORDS: *dialogue, culture, education, youth, Catholic schools*